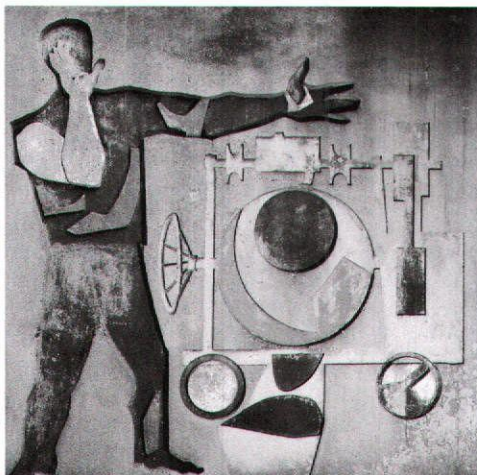

Nieuw Erfgoed Erkend, reflecties op de recente monumentenselectie

Marieke Kuipers

Afb. 1. Cover van het publieksboekje *Monumenten van Herrezen Nederland* (2007), met betonrelief naar ontwerp van Harry Op de Laak bij de voormalige Patrimoniumschool te Amsterdam (nu in gebruik bij ROC/ASA Oost).

Op 15 oktober 2007 presenteerde Cultuurminister Plasterk de lijst van 100 *Monumenten van Herrezen Nederland* die hij voor bescherming wilde aanwijzen (afb. 1). De bekendmaking ging gepaard met veel media-aandacht omdat het de eerste keer was dat het erfgoed van de Wederopbouw als een samenhangende beschermingsopgave werd benaderd. Plaats van handeling was het Amersfoortse Constantinianum, één van de geselecteerde 'topmonumenten' uit de periode 1940-1958. De traditionalistische baksteenarchitectuur van dit monumentale klooster- en scholencomplex van J.C.A. Schijvens (afb. 2) lijkt op het eerste oog niet direct *nieuw* erfgoed, maar het is evenmin als, bij voorbeeld, het modernistische Groothandelsgebouw te Rotterdam, ontkomen aan de noodzaak van herbestemming om te blijven voortbestaan. In beide gevallen is waardestelling vanuit architectuur- en cultuurhistorische invalshoek onontbeerlijk voor een passende interventie. Dit artikel gaat nader in op de achtergronden van de bestuurlijke interventie – de wettelijke bescherming – en de daaraan voorafgaande selectieproblematiek ten aanzien van het 'Nieuwe Erfgoed'.¹

Monumenten van
Herrezen Nederland

Afb. 2. Amersfoort, Constantinianum, J.C.A. Schijvens 1954 (nu in gebruik bij ROC/ASA, het Klooster)

Dubbelzinnige nieuwheid

Het concept 'Nieuw Erfgoed' klinkt heel aantrekkelijk maar het behelst verschillende dubbelzinnigheden, zoniet tegenstrijdigheden. Dat begint al met de chronologische afbakening van het tijdvak van 1940-'65 dat kortheidshalve als 'het Wederopbouwtijdperk' wordt aangeduid: daarin zijn om beleidsmatige redenen de tegenpolen van de oorlogstijd (schade) en de vroeg-naoorlogse decennia (herstel) samengebracht om zo direct te kunnen aansluiten bij de al afgeronde beschermingsronde voor de 'jongere bouwkunst' uit de periode 1850-1940.² De historische scheidslijn van de Tweede Wereldoorlog is hierdoor verschoven van eindpunt naar startpunt. Voor de Nederlandse monumentenzorg ligt het eindpunt van het nieuw te onderzoeken monumentenpotentieel nu halverwege de roerige jaren '60. Wat toen nieuw en experimenteel was in de architectuur en volkshuisvesting is nu oud en afgeschreven in technisch en economisch opzicht. De cultuurhistorische waardestelling van het (steden)bouwkundig erfgoed uit het midden van de twintigste eeuw is echter nog maar net op gang gekomen in de monumentenwereld en moet

soms nog een zekere weerstand overwinnen ten opzichte van de ‘kanjers en knoerten’ die zich ten koste van kleinschalige historische bebouwing een plaats in het stadsbeeld veroverden.³ In de discussies over kwaliteit in de gebouwde omgeving treden soms scherpe contrasten op terwijl de tijdsdruk toeneemt om snel tot een waarde-oordeel te komen.

De nadruk op het *nieuwe* van het erfgoed der wederopbouwmonumenten maskeert het fysieke feit dat deze bouwwerken al enkele decennia oud zijn en vaak een totaal ander gebruik hebben gekregen dan waarvoor zij oorspronkelijk ontworpen waren. Toch moet het nieuwe erfgoed zich jeugdig voordoen om zich teweer te stellen tegen het negatieve imago van slijtage en veroudering en tegen de navenante handelwijze van investeerders, politici en volkshuisvesters, waarvan een groot aantal in de greep lijkt te zijn van de vernieuwingsdrang der wegwerpmaatschappij. Door de werken van de wederopbouw als jonge monumenten te bestempelen krijgen zij in cultureel en beleidsmatig opzicht weer een overlevingskans. Maar het nadeel blijft dat de vanuit de overheid beschikbare budgetten voor instandhouding (OCW) veel kleiner zijn dan die voor sloop en nieuwbouw (VROM) en dat in de bouwwereld het particuliere initiatief de overhand heeft. Ook de nieuwe normen voor woon- en werkgebouwen pakken ongunstig uit voor de ‘oudbouw’. Daarentegen moet volgens de Nederlandse Monumentenwet een monument ten minste vijftig jaar oud zijn om voor wettelijke bescherming in aanmerking te kunnen komen. De tijds marge van een halve eeuw is rond 1900 ingevoerd om de historici de nodige distantie te verschaffen voor een onbevooroordeelde waardering van het gebouwde erfgoed. Argument daarvoor was dat dan ‘tenminste een mensenleeftijd’ zou zijn verlopen alvorens over de artistieke en historische waarde van een potentieel monument werd geoordeeld en zoveel werd voorkomen dat over het werk van nog levende architecten door tijdgenoten zou worden beslist wat wel en niet de moeite van het behouden waard was. Dat onderscheid ten opzichte van beeldend kunstenaars leek destijds verdedigbaar omdat overheidsmuseumen voor eigentijdse kunst toen nog maar net in opkomst waren en het behoud van monumenten voornamelijk werd gezien als een zaak van restauratie dan wel reconstructie. Inmiddels is deze chronologische limiet in de meeste andere Europese landen verminderd of afgeschaft omdat de omloopsnelheid der gebouwen steeds korter is geworden en sneller verminking of afbraak dreigt. Ook op de Werelderfgoedlijst prijken al naoorlogse meesterwerken die bij hun voordracht iets meer dan dertig jaar oud waren: Brasilia en het Opera House in Sydney; en de onder supervisie van Auguste Perret wederopgebouwde kern van Le Havre is daar recentelijk bijgekomen. In vergelijking daarmee is Nederland dus laat begonnen met de nieuwe opgaven die het nieuwe erfgoed stelt aan waardestelling, selectie en instandhouding. Ons land loopt achter in de herziening van het leeftijds criterium, terwijl de ‘Grote Verbouwing’ zorgt voor een ongekend grote transformatie in aanzien en behandeling van de naoorlogse woningbouw.⁴

De vraag is gerechtvaardigd of de wettelijk vereiste minimum leeftijd van vijftig jaar nog van deze tijd is, mede gelet op het

feit dat ook bij andere erfgoedsectoren een kortere distantie in de tijd in acht genomen wordt bij selectie (bijvoorbeeld archieven, bibliotheken, musea). In de 21e eeuw, met een aanmerkelijk intensiever bebouwd oppervlak dan in 1940, is de economische en planologische druk om in de gebouwde omgeving te vernieuwen vele malen groter dan bij de eerste discussies over monumentenbescherming het geval was. Gebouwen worden al binnen dertig jaar afgeschreven, hoewel zij constructief nog sterk genoeg zijn om enkele decennia langer mee te gaan.

Het avantgardistische adagium ‘*Form Follows Function*’ heeft samen met de kapitalistische praktijk van ‘*form follows finance*’ geleid tot een dominante nieuweidscultus die steeds minder ruimte lijkt te laten voor de reeds bestaande architectuur en voor de monumentenzorg in het bijzonder. In dat opzicht is de radicale retoriek van de architecten van het Nieuwe Bouwen te ver doorgeschoten. De Nieuwe Bouwers kenden echter hun klassieken en pleitten óók voor selectief behoud van monumenten.⁵ Die interesse wordt nu vaak vergeten, om nog maar te zwijgen van het massale geheugenverlies dat na 1968 door gebrekkig onderwijs in de (architectuur)geschiedenis is ontstaan. Wel kan men achteraf zeggen dat zij een ouderwetse opvatting hadden van de monumentenzorg (door uit te gaan van vrijlegging, reconstructie of ‘bevrozing’ in plaats van harmonische ingepaste veranderingen) en dat zij dubbelzinnig waren omtrent de culturele en technische duurzaamheid van hun eigen scheppingen. Juist die spanning tussen vorm en functie, tussen gebruiks- en toekomstwaarde beïnvloedt, samen met de nieuweidscultus, de actuele attitude tegenover het vroeg-naoorlogse erfgoed.

De optimistische ‘wijkgedachte’ van de Wederopbouw wijken, met twee miljoen woningen in totaal, is inmiddels achterhaald door postmoderne opvattingen en een andere bevolkingssamenstelling (onder andere door vergrijzing der ‘babyboomers’, gezinsverdunding, toestroom van niet-Europese immigranten), waardoor de vooruitgang van toen – niet meer inwonen bij ouders of vreemden – is omgeslagen in een achterstand ten opzichte van de luxere standaard der Vinex-wijken van nu. Hetzelfde geldt voor de buurtvoorzieningen. Met name kerken en scholen verdwijnen steeds sneller uit het wijkbeeld ten gevolge van ontzuiling en onderwijsvernieuwing. Zij krijgen nauwelijks de kans om een ‘erfgoed-status’ te verwerven en worden zelden gezien als een symbool van een gedeeld verleden. Daarom is het zinvol om de wettelijke criteria en de top 100-idee nog eens kritisch te beschouwen.

Top 100-idee

De Nederlandse Monumentenwet maakt in beginsel geen onderscheid tussen ‘top-monumenten’ en andere beschermenswaardige gebouwen. Zij maakt alleen verschil tussen wel en niet wettelijk beschermde monumenten. Anders dan bij voorbeeld het Engelse stelsel hanteert zij geen klassering naar kwaliteit of (inter)nationale betekenis. Dat wil niet zeggen dat er geen notie is van een ‘klasse-verschil’. Maar het past niet in onze egalitaire en tot voor kort verzuilde maat-

schappij om het ene monument als belangrijker aan te merken dan het andere en een beleid te ontwikkelen dat openlijk een voorkeursbehandeling voorstaat voor een bepaalde 'top-klasse'.

Wie de historische praktijk van de monumentenzorg en -waardering onderzoekt, komt al snel tot de ontdekking dat indirect een culturele hiërarchie van invloed is geweest bij de uitvoering van inventarisatie, selectie en subsidiëring, maar dat het beginsel van een 'open lijsten-systeem' heeft belet om op voorhand uit te gaan van een maximering van het aantal te beschermen monumenten.⁶ Toch kan een kwantitatieve beperking behulpzaam zijn bij een kritische beoordeling van het erfgoed, al moet het maximum niet te smal en niet te star worden toegepast. In het besef dat het huidige bouwareaal meer dan acht miljoen gebouwen omvat, waarvan bijna drie miljoen uit de volle Wederopbouwperiode maar het merendeel jonger is dan twintig jaar, is een aantal van honderd 'nieuwe monumenten' uit de vroegste fase (tot en met 1958) natuurlijk uiterst bescheiden, maar het is een goed begin.⁷ Dat aantal van honderd heeft een grote aantrekkingskracht voor managers en uitgevers, die niet altijd gedeeld wordt door de meer op kwalitatieve aspecten gerichte monumentenbeschermers.

De 'top 100-idee' blijkt letterlijk al zo oud als de weg naar Rome, zoals onder andere blijkt uit het *Kunst Kabinet der Aldervermaerdste Statuen of Antique Beelden staende binnen Romem*.⁸ Deze geïllustreerde beschrijving uit 1638 toont een honderdtal klassieke beelden die op grond van hun reputatie als 'voorbeeldige werken' zijn uitgekozen vanwege hun perfecte proporties en grote schoonheid. Een eeuw later verscheen een heruitgave van deze *bezienswaardigheden* met een aanvullende toelichting op de mythologische en historische achtergrond van elke sculptuur. Deze kunstreisgids, 'dienstig en vermakelijk', is te beschouwen als een verlengstuk van de klassieke Canon die in de Oudheid onder kunstkenner werd gehanteerd als maatstaf voor de esthetische oordeelsvorming en kennisbron van goede kunst. De klassieke canon had geen maximum, in tegenstelling tot de recentelijk uitgebrachte historische canon van de commissie-Van Oostrom die vijftig 'vensters' op de vaderlandse geschiedenis laat openen door middel van historische gebeurtenissen, personen, thema's en objecten die ieder schoolkind in Nederland weten moet vanaf de Prehistorie tot de millenniumwisseling.⁹ Daarbij valt op dat het aantal vensters per periode ongelijk verdeeld is en dat de laatste eeuw met vijftien vensters ruimer is bedeed dan de 'Gouden Eeuw'. Hier lijkt geen noodzaak te bestaan voor een grote historische afstand om uit het recente (en verre) verleden de belangrijkste *wetenswaardigheden* te onderscheiden. Hoe anders gaat het toe bij de selectie van de Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst. Al is er (nog?) geen Nederlandse 'monumentencanon' van de mooiste, beste of historisch belangrijkste bouwwerken in ons land die iedere beschaafde burger zou moeten kennen, er is in 1938-'39 onder leiding van Jan Kalf, een lijst opgesteld van 108 monumenten die – met het oog op het dreigende oorlogsgevaar – 'speciale bescherming' verdienden vanwege hun culturele

kostbaarheid.¹⁰ De twee jongste monumenten op die lijst van meest bijzondere '*beschermenswaardigheden*', de Vondelkerk van P.J.H. Cuypers te Amsterdam en de Sint Bavokathedraal te Haarlem van zoon Jos Cuypers, vormden vreemde eenden in de bijt van veel oudere stadspoorten, paleizen, stadhuisen en middeleeuwse kerken. Het ging hierbij om de uitvoering van fysieke voorzorgsmaatregelen, niet om wettelijke bescherming in een 'normale' situatie (een monumentenwet zou pas in 1961 worden ingevoerd).

Met hetzelfde oogmerk werd in de loop van de jaren '80 voor Unesco een 'Top 100-lijst' samengesteld voor de cultuurbescherming in buitengewone omstandigheden.¹¹ Dat intussen de aandacht was verbreed waardoor ook andere bouwtypen en andere bouwperiodes (zoals industrieel erfgoed en complexen van sociale woningbouw) tot de 'top' van het bouwkunstig erfgoed konden doordringen blijkt wel uit het feit dat slechts 29 van de 117 items al eerder voorkwamen op de Kunstbeschermingslijst van Kalf. Toch is ook dan het aandeel van twintigste-eeuwse monumenten gering (14).

Des te opmerkelijker was het dat vrijwel tegelijkertijd – en met aanzienlijk meer publiciteit – een eerste systematische aanpak plaatsvond van de inventarisatie, selectie en bescherming van de zogenaamde 'jongere bouwkunst' na eerdere 'thematische vingeroefeningen'. Als opmaat voor een landelijke projectmatige aanpak diende de samenstelling van een lijst van 'evidente' of 'bijzondere monumenten', aangevuld met een lijst van zogenaamde 'witte villa's'.¹² Het architectonisch erfgoed van het Nieuwe Bouwen werd ondubbelzinnig naar voren geschoven als belangrijkste bijdrage aan de ontwikkeling van de architectuur en stedenbouw. Het markeert de omslag naar een voorkeur voor de innovatieve kwaliteiten van de 'Machine Age' en een zekere nostalgie naar de toenmalige nieuwheid van de Moderne Beweging, waarvan het radicale gedachtegoed meer onder vuur kwam te liggen door de opkomst van postmoderne opvattingen. Desondanks is de waardering voor hoge ouderdom nog steeds een belangrijke wegingsfactor in de cultuurhistorische rangschikking naar prioriteit – en terecht, naar mijn mening, want de oude monumenten zijn als tastbare uitdrukking van anciënniteit en *Alterswert* zeldzaam en onvervangbaar, al mag dit geen beletsel vormen om ook jongere monumenten te beschermen vanwege hun specifieke kwaliteiten. Vandaar de voorzichtige aanpak om in omtrekkende bewegingen een concrete uitspraak te doen over 'topkwaliteit'.

De behoefte aan een kwantitatieve beperking van het aantal 'noodgevallen' van meest bedreigde monumenten tot 100, die bijvoorbeeld blijkt uit de tweejaarlijkse rapporten van het *Worlds Monuments Fund*, is op pragmatische gronden (verdeling van beperkt beschikbare budgetten en capaciteit) wel te begrijpen, maar gaat voorbij aan de culturele complexiteit van de selectieproblematiek en de onderliggende waardestelling van het omvangrijke en vaak nog vogelvrije erfgoed uit de twintigste eeuw.¹³ Het is, kortom, veel moeilijker om op vakinhoudelijk verantwoorde wijze honderd of duizend 'beste', 'belangrijkste', 'meest bijzondere' jonge monumenten te selecteren uit een paar miljoen gebouwen dan het geval was

bij de oudere bouwkunst. Dat besef is inmiddels doorgedrongen op nationale en internationale schaal en evenzo de behoefte aan heldere parameters en kennisuitwisseling.¹⁴

De 'Top 100' van wederopbouwmonumenten sluit op geheel eigen wijze aan bij deze verschillende op bescherming toegesneden selectietradities. Daarbij zijn ook enkele noties verwerkt uit het selectiebeleid andere erfgoedsectoren, waarop ik hieronder nog terugkom. Van belang is hier om te vermelden dat door het aantreden van Cultuurminister Plasterk een ommezwaai in het politieke klimaat is gekomen die een openlijke uitspraak ten gunste van een 'top-lijst' stimuleerde, een kwestie die in eerdere jaren veel meer omstrede was en er onder andere voor zorgde dat in 2002 een algemeen overzicht werd gepubliceerd waarin 101 typerende werken uit de wederopbouwperiode bijeengebracht zijn bij wijze van 'smaakmaker'.¹⁵ Hierbij ging het overigens nog niet om een selectie ten behoeve van bescherming.

Dat was wel het geval bij de opstelling van de *Tijdelijke beleidsregel 2007*, waarin voor het eerst een formulering van het begrip 'topmonument' was opgenomen voor de uitverkiezing van die monumenten "die met voorrang bescherming verdienen en als 'meest waardevol' zijn te beschouwen.

Hierbij is het volgende maatgevend:

- a. het monument is een *evidente mijlpaal* in de ontwikkeling van de architectuur, stedenbouw, landinrichting, bouwtechniek of ruimtegebonden kunst in Nederland, wat onder meer blijkt uit een vooraanstaande positie en duiding in de nationale en internationale vakliteratuur; of
- b. het monument is een *essentieel toonbeeld* van de belangrijkste cultuurhistorische of sociaalhistorische ontwikkelingen van de wederopbouwperiode in Nederland.

Deze begrippen verwijzen naar bouwwerken met een uitzonderlijke en onvervangbare monumentwaarde vanwege de ont-

Afb. 3. Amsterdam, lange gevel van de voormalige technische school Patrimonium, ontworpen door B. Ingwersen en C. de Geus als een staalkaart van beton-afwerkingen in 1956.

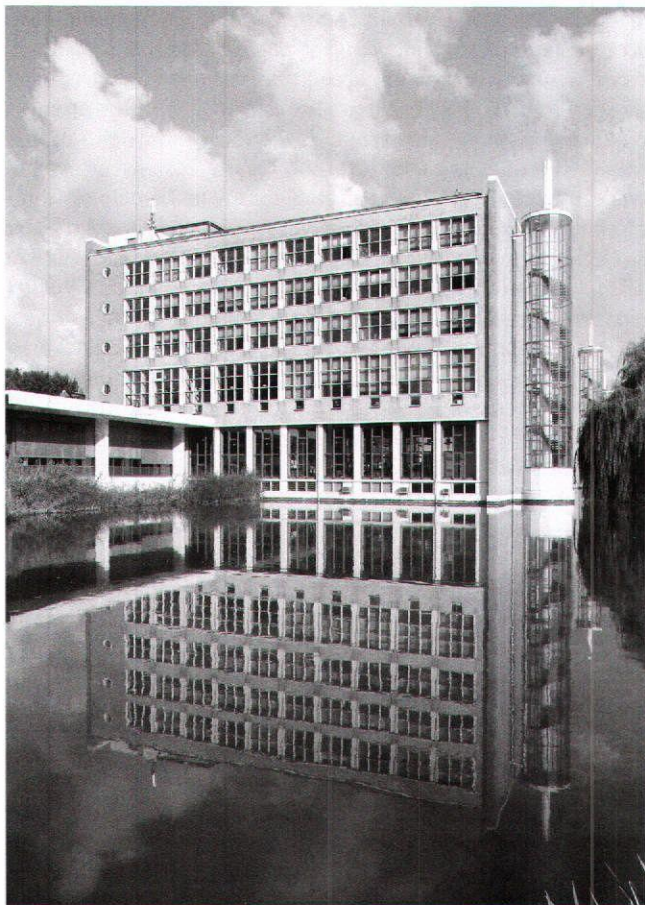

Afb. 4. Bloemendaal, erebegraafplaats, A. Komter, G.H.M. Holt en J.T.P. Bijhouwer, 1947.

werpkwaliteiten (als 'iconen'), de verankering in een specifieke locatie (als sleutelstuk in de biografie van een belangrijke plek), en/of de specifieke herinneringswaarde aan een belangrijke historische gebeurtenis die verbonden is met de Tweede Wereldoorlog en de naoorlogse wederopbouw (symboolfunctie)". (De cursivering is door mij aangebracht omdat dit de kernbegrippen zijn waarom het onderscheid draait).

Typerend voor de eerstgenoemde categorie zijn zonder twijfel de 'iconen' van de modernistische wederopbouw te Rotterdam: het Lijnbaan-ensemble van J.H. van den Broek en J.B. Bakema en anderen en het al genoemde Groothandelsgebouw, evenals het Corbusiaanse schoolgebouw dat Ben Ingwersen bouwde voor de LTS Patrimonium aan de nieuwe doorbraak van de Wibautstraat te Amsterdam, met – in oorsprong ongekleurde – betonreliëfs naar ontwerp van Harry Op de Laak (afb. 1 en 3). Kenmerkend voor de tweede groep zijn bijvoorbeeld de nationale gedenkplaatsen voor de oorlogsslachtoffers: de Erebegraafplaats te Bloemendaal (afb. 4) en de Herdenkingshof te Putten, waarbij in beide gevallen J.T.P. Bijhouwer de groenaanleg had ontworpen in 1947. Meestal lopen beide aspecten door elkaar en dat maakt monumenten nu juist zo interessant en beschermenswaardig, zoals in het geval van het Gebouw voor Werktuig- en Scheepsbouwkunde, dat gefaseerd tot stand gekomen is in de nieuwe TH-wijk van Delft tussen 1950 en 1957 naar ontwerp van A.J. van der Steur en G. Drexhage, met toegepaste kunst van L. Blom, D. Bus, B. Roth, C. van Kralingen, W. Elenbaas, K. Appel, J. Brons en H.A. Bal (afb. 5).

De Top 100-lijst moet zeker *niet* worden opgevat als een 'canon' van de midden-twintigste-eeuwse architectuur, maar

Afb. 5. Delft, Gebouw voor Scheepvaart- en Werktuigbouwkunde, A.J. van der Steur en G. Drexhage (1950-53-gedeelte).

eerder als een urgentie-inventaris van honderd beschermenswaardige topmonumenten. Sommige 'evidente' monumenten ontbreken hierin, hetzij omdat zij al in een eerder stadium zijn beschermd (bijvoorbeeld het Nationaal Luchtvaartlaboratorium van W. van Tijen en H.A. Maaskant te Amsterdam, bekend als het voorbeeld van het 'huwelijk van baksteen en beton', oftewel de 'shake-hands-architectuur'), hetzij omdat andere belangrijke werken al tijdens hun minderjarigheid zijn gesloopt, zoals de Jozefkerk van J.H.A. Huysmans te Vaals en het rijkelijk van decoratieve aankleding voorziene Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen aan de Nieuwe Uitleg te Den Haag (afb. 6). Dit was naar ontwerp van de toenmalige rijksbouwmeester G.W. Friedhoff en zijn assistent M. Bolten opgetrokken als een toonbeeld van culturele weerbaarheid en gouvernementele waardigheid ter plaatse van Pieter Posts Kanongieterij die was weggevaagd bij het bombardement op het Bezuidenhout. Hoe goed ook bedoeld als model voor een samengaan van kunsten en een cultuurbewuste rijksoverheid, het ministeriegebouw moest wijken voor een efficiënter kantoorgebouw.¹⁶ Het verlies is voor de monumentenzorg des te pijnlijker omdat hier de Monumentenraad bij-

Afb. 6. Verdwenen hal van het ministerie van OKW aan de Nieuwe Uitleg te Den Haag, 1953.

eenkwam en de basis werd gelegd voor de uiteindelijke Monumentenwet die in 1961 van kracht werd.

Waardebepaling als toegepaste wetenschap

Vanouds is er sprake van een intensieve interactie tussen de ambtelijke monumentenzorgers en de 'oudheidminnende' leden van de KNOB voor de verzameling en verspreiding van kennis van het gebouwde erfgoed. Aan de monumentenbeschrijving is in 2006 nog een speciaal themanummer (nr. 6) gewijd naar aanleiding van de voltooiing van de serie *Monumenten in Nederland*, die door een particulier bureau is uitgevoerd en per provincie geordend.¹⁷ Deze professionalisering en uitbesteding van kennisintensief werk – zoals de inventarisatie, beschrijving en selectie van waardevolle historische gebouwen – hangt samen met de politieke voorkeur voor een terugtrekkende overheid. De wettelijke beschermingstaak is echter nog steeds een regeringszaak, die via kortlopende beleidsregels en diverse projecten wordt uitgevoerd door of onder supervisie van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ)/Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en

Monumenten (RACM). Deze situatie zorgt vaak voor tijdsdruk en weglekkende kennis tengevolge van personeelwisselingen en nieuwe beleidsmatige accenten (nog afgezien van de reorganisaties), wat zijn weerslag heeft op een consistente en kritische waardebeoordeling van het immense potentieel aan bouwkunstig erfgoed uit eerst het 'Stoomtijdperk' en nu het midden van de twintigste eeuw. Hiervoor is immers tijd, capaciteit en continuïteit nodig. Bij voorkeur vindt ook de nodige bezinning plaats op de grondslagen van het waardenstelsel van de monumentselectie en -bescherming, maar in de praktijk komt het daar zelden van.

Weliswaar hebben de MSP-criteria zoals verwoord in de *Handleiding Monumenten Selectie Project* (1991) zich bewezen als bruikbare – en zelfs robuuste – toetsingsinstrumenten, die ook voor het erfgoed van na 1940 toepasbaar zijn, voor de oudere bouwkunst is slechts voor enkele subcategorieën een verfijningskader ontwikkeld en blijken eventuele herijkingsoperaties veel te ingewikkeld in verband met verworven rechten en – opnieuw – tijd- en capaciteitsgebrek van deskundige waardebestellers. Bovendien heeft het tot nu toe bij de Nederlandse monumentselectie aan diepgang ontbroken bij een verdere analyse van de wijze waarop de diverse cultuurwaarden zijn geïnterpreteerd en de daarbij leidende paradigma's en canonieke voorbeelden, zoals bij voorbeeld wel is gedaan bij de sociale constructie van het begrip 'historische betekenis' in de Amerikaanse monumentenzorg.¹⁸

Hier liggen uitdagingen voor enerzijds de nieuwe reeks themaprogramma's van de RACM en anderzijds de universiteiten waar in verschillende vormen onderwijs en onderzoek in cultureel erfgoed wordt gestimuleerd. Bij alle aandacht voor de betekenisvorming en architectuur- en cultuurhistorische waardebeoordeling mag echter de materiële component niet vergeten worden. Dit betekent dat ook de bouwhistorische kennis moet worden uitgebreid naar vroeg-naoorlogse bouwmethoden en -materialen.

Terug naar de waardebeoordeling als toegepaste wetenschap. Hierbij doen zich verschillende vakmatige problemen voor. Eén daarvan is de afhankelijkheid van beschikbare bronnen voor het noodzakelijke overzicht. Zo kon de opbouw van de wederopbouwdatabank slechts op een beperkt aantal vaktijdschriften en vrijwillige respons door derden worden gebaseerd, waardoor nog vele lacunes bestaan ten aanzien van data, betrokken ontwerpers en afbeeldingen. Bovendien wordt de waardestelling vanuit een (inter)nationaal perspectief bemoeilijkt door een zekere onevenwichtigheid zometeen onvolledigheid in de historiografie, die hoofdzakelijk is gericht op vernieuwing en de ontwikkelingen in de grote steden. Traditionalistische architectuur en regionale ontwikkelingen worden in de secundaire literatuur over de wederopbouw ofwel genegeerd ofwel als van minder belang beschreven. Hierdoor dreigt een onkritische herhaling van dezelfde beoordelingen te ontstaan, omdat vermelding in een gerenommeerde publicatie nu eenmaal een belangrijke ondersteuning in de argumentatie voor bescherming biedt.

Belangrijk zijn tevens de verschillen tussen de architectuurgeschiedenis – die voornamelijk is georiënteerd op de tot-

standkoming en de architectonische kwaliteiten van het ontwerp – en de monumentale waardstelling van het gebouw – waarbij ook de bouw- en gebruiksgeschiedenis in het oordeel worden betrokken. In aanvulling op David Lowenthal's onderscheid tussen *history* en *heritage* wil ik ook een onderscheid maken tussen *architecture* en *heritage*, want monumenten zijn meer dan alleen een (herkenbaar) uitgevoerd ontwerp of een nieuwe architectonische opgave. Zij hebben ook een cultuurhistorische dimensie die op de een of andere wijze afleesbaar dient te zijn en te blijven, bijvoorbeeld door de situering, een bepaalde plaats-gebonden functie of bijzondere versiering. Dat geldt bij voorbeeld voor de De Ruyterschool te Vlissingen (afb. 7), die vanwege de directe verbondenheid met het maritieme onderwijs en de situering aan de kust kan worden aangemerkt als een 'essentieel toonbeeld' voor de wederopbouw van de Zeeuwse zeehavenstad en tevens een symboolfunctie heeft 'voor Nederland als handeldrijvende, explorerende en varende natie'.

De notie van een 'symboolfunctie' is er bij de aanwijzing van monumenten altijd wel geweest, maar die is pas expliciet geworden bij de aanscherping van de criteria voor de selectie van het jongere en jongste architectonisch erfgoed. Hierbij zijn de criteria die zijn opgesteld voor het Deltaplan Cultuurbehoud van invloed geweest. Het is tevens een teken dat de monumentenbescherming in een breder verband van cultuurbeleid terecht is gekomen.

Terwijl de 'monumenten-selecteurs' eraan werken om vanuit vakkennis en een actueel overzicht zo goed en zo zorgvuldig mogelijk de (meest) beschermenswaardige gebouwen te zeven uit het enorme potentieel, kortom te toetsen op architectuur- en cultuurhistorische kwaliteit, zijn juist vanuit politieke hoek in de afgelopen dertig jaar vele nota's en voorstellen ingediend met betrekking tot de kwantiteit, variërend van de *Knelpuntennota* (1978) tot de beleidsbrief *Meer dan de Som* (MDDS, 2003). Door de mentale verbinding van het aantal beschermde monumenten met het beschikbare restauratiebudget is een grote druk ontstaan om tot een inperking van het rijksmonumentenbestand te komen. Vooral in de laatste nota wordt aangedrongen op vergroting van de beheersbaarheid, hoewel de wettelijke, culturele en maatschappelijke grondslagen van de monumentenbescherming – ook bij de nieuwe Monumentenwet 1988 – in essentie niet veranderd zijn.

De aandacht voor de beheersbaarheid komt nadrukkelijk aan de orde in de discussienota *Erfgoed in overvloed* (2000). Hierin worden voor het eerst de processen van waarderen, normeren en selecteren van het cultureel erfgoed in het rijksbeleid inzake de verschillende sectoren onderling vergeleken en wordt grote aandacht gevraagd voor de beheersbaarheid. Kwantiteit wordt hierbij al in de titel als een probleem geponeerd, met name wegens de beperkte beschikbaarheid van financiële middelen en menselijke capaciteit. Tevens wordt de vraag gesteld of herziening van de selectie mogelijk is, met een grotere onderlinge afstemming van (wettelijke) criteria. In de nota wordt echter nauwelijks ingegaan op de vraag of alle onder rijksverantwoordelijkheid vallend cultureel erfgoed wel onder één noemer – die impliciet als 'Collectie Nederland' is omschreven – is onder

Afb. 7. Vlissingen, Zeevaart/De Ruyterschool aan de Boulevard Evertsen, A. Rothuizen 1953.

te brengen en evenmin op de vraag of het concept 'collectie' voor alle erfgoedsectoren gelijkelijk kan worden toegepast.¹⁹ Daarbij moet ook worden bedacht dat 'Cultureel Erfgoed' als *begrip* pas betrekkelijk kort in zwang is in Nederland en al diverse wijzigingen en verfijningen heeft ondergaan, maar het is als *beleidsterrein* met betrekking tot archieven, archeologische objecten en sites ('oudheden'), musea en monumenten al veel langer – minstens sinds de aanstelling van Victor de Stuers als referendaris Kunsten en Wetenschappen in 1875 – een formeel erkende taak voor het rijk.²⁰

Het is dan ook in de wisselwerking met het rijkscultuurbeleid dat de waardering – en selectie – van monumenten als een toegepaste wetenschap wordt beoefend. Daarvoor is gespecialiseerde deskundigheid nodig, die inhoud geeft aan de criteria en die ook de lange lijnen in de aanwijzingsgeschiedenis in het oog houdt.

Criteria en kritiek

Merkwaardig genoeg is er bij de invoering van de nieuwe Monumentenwet 1988 nauwelijks inhoudelijke discussie geweest over de omschrijving van de inhoudelijke wettelijke

criteria (afgezien van de 50-jarengrens). Het begrip 'schoonheid' is onverminderd nummer één gebleven. Het heeft weliswaar het risico van sterk subjectieve en tijdgebonden interpretatie in zich, maar dit is in de afgelopen decennia door de verbinding met het begrip 'architectuurhistorische waarde' en de verfijningen in het stelsel van de MSP-criteria voldoende geneutraliseerd. Niettemin is bij de uitwerking van het begrip 'topmonument' als een 'evidente mijlpaal' toch een bepaalde onderstroom van een vooruitgangsgedachte ingeslopen, die vooral in de geschiedschrijving van de moderne architectuur domineert. De mijlpalen kunnen echter ook worden verbeeld door traditionalistischer vormgegeven bouwwerken, zoals de ministeries van Friedhoff en diens vuurtoren bij Ouddorp, de laatst gebouwde in zijn soort. Het adjectief 'evident' is een echo van de 'evidente monumenten' die in 1980 zijn aangevoerd en versterkt nog eens de reputatie die de gebouwen al hadden in de contemporaine architectuurkritiek en secundaire vakliteratuur. Toch is ook buiten de geijkte paden gezocht en is bovendien gelet op de eventuele aanwezigheid – en artistieke kwaliteit – van toegepaste kunst, waardoor bij voorbeeld de Pinksterkerk te Heemstede, voorzien van een indrukwekkend groot en fraai glas-in-betonraam van Berend Hendriks

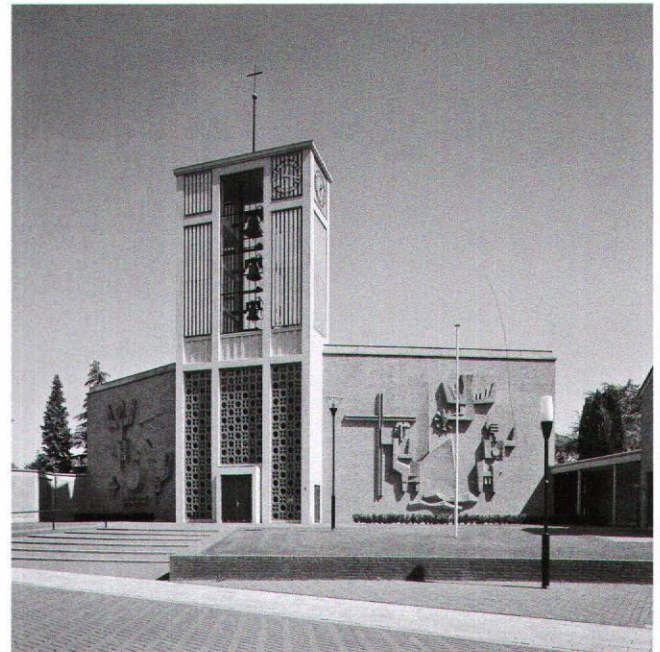

Afb. 8. Heemstede, Pinksterkerk, Chr. Nielsen, J.H.C. Spruit, B. Hendriks, 1957.

(1957) (afb. 8) en de HH Theobaldus en Antoniuskerk te Overloon van Jan Strik (met in de baksteengevels opgenomen reliëfs, 1956) op de Top 100 lijst staan (afb. 9). In het laatste geval telde ook het historische feit mee van de verwoestingen die het Bevrijdingsoffensief met zich had meegebracht, waardoor het hele dorp weer opnieuw moest worden opgebouwd. Bij nadere beschouwing blijkt overigens een heel groot aantal gebouwen te zijn geselecteerd dat rechtstreeks met het herstel van oorlogsschade, de letterlijk wederopbouw, heeft te maken, al zijn zij meestal heel anders van vorm, volume en situering en soms functie (bij voorbeeld het Kantoor voor Akkerbouwproducten dat naar het – laatste – ontwerp van Jan Buijs is gebouwd op de langgerekte strook die in Den Haag was ontruimd voor de aanleg van de Atlantikwall (afb. 10 en afb. 11) of de brandweerkazerne van het tweemaal verwoeste en weer opgebouwde Rhenen (afb. 12). Hierbij blijkt tegelijkertijd ook heel vaak de tweede kwaliteit van toepassing te zijn: ‘een essentieel toonbeeld’. Deze combinatie verwijst indirect naar de noties ‘onmisbaar’, ‘symboolfunctie’ uit het

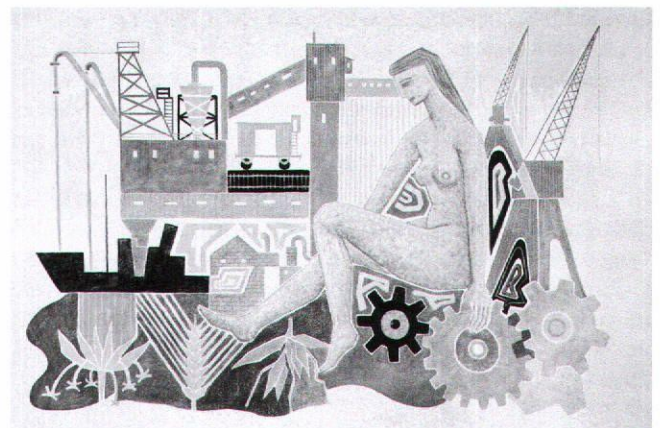

Afb. 10. Den Haag, kantoor van het Hoofdproductschap voor Akkerbouwproducten aan het Stadhoudersplantsoen van J.W.E. Buijs, J.B. Lürsen en W. Verschoor, 1955; het gelijktijdig gebouwde buurpand voor de Administratie van het Nederlands Rundveestamboek is inmiddels door een nieuw kantoor vervangen.

Afb. 9. Overloon, HH Theobaldus en Antoniuskerk, J. Strik, 1956, de reliëfs verbeelden de Schepping en de Drieëenheid.

Deltaplan voor het Cultuurbehoud. Zij zijn vooral bedoeld als een aanscherping van het vrijwel geruisloos in de nieuwe wet opgenomen begrip ‘cultuurhistorische waarde’, dat een veel bredere interpretatie mogelijk maakt dan bij de begrippen ‘oudheidkundige waarde’ en ‘geschiedkundige herinneringen’ het geval was, maar dat ook problemen oproept bij de waardering van het ideologisch belaste erfgoed uit de oorlogstijd. Als er ooit een vakseminar over de grondslagen van de waardering en de onderliggende begripsopvattingen wordt georganiseerd, dan mag het van mij als eerste over dit wettelijke criterium gaan. Dat temeer omdat de term ‘cultuurhistorische waarde’ een zekere spanning creëert met de politieke wens

Afb. 11. Den Haag, wandschildering in het kantoor van het Hoofdproductschap voor Akkerbouwproducten, waarin Frans Vollmer de verschillende bedrijfsactiviteiten heeft verbeeld rondom de allegorische figuur van Ceres.

Afb. 12. Rhenen, voormalige brandweerkazerne (nu Museum Rondeel), J.J.M. Vegter, 1943.

om terughoudend te beschermen. Juist in de afgelopen decennia heeft het cultuurbegrip zich enorm verbreed en zijn de scherpe scheidslijnen tussen 'hoge' en 'lage' cultuur weggevallen. Daar komt bij dat ook meer documentatie en historische bronnen beschikbaar zijn van het recente erfgoed dan voor de oudere bouwkunst, zodat al snel cultuurhistorische waarden in het geding zijn.

Afb. 13. Jaknikker nabij Schoonebeek, geleverd door Thomassen omstreeks 1947.

Eenzelfde soort problematiek doet zich voor wanneer het advies van de Raad van Cultuur zou zijn opgevolgd om te selecteren naar 'representativiteit'. Deze term is verbonden met vertegenwoordiging en aanschouwelijkheid en kan zowel smal – voornam, symbolisch – als breed – kenmerkend,

Afb. 14. Dwingeloo, Radiotelescoop, 1956.

Afb. 15. Arnhem, John Frostbrug, 1932-35/1944, 1950, op de achtergrond het Provinciehuis van J.J.M. Vegter, H. Brouwer en T.T. Deurvorst, 1955.

typerend – worden uitgelegd onder de noemers ‘afspiegeling’ en ‘goed beeld’. De term kan relevant zijn voor karakteristieke regionale monumenten van een algemeen belang op (inter)nationale schaal, zoals de boerderijen in de Noordoostpolder. Maar met name bij landelijk breed verspreid voorkomende typen monumenten, zoals de luchtwachttorens, heeft het een (te) beperkt onderscheidend karakter voor een op ‘topkwaliteit’ gerichte selectie. Daarom is alleen een zeldzaam geworden exemplaar van een Drentse jaknikker opgenomen, omdat deze ooit veel voorkomende objecten niet meer nodig zijn voor de aardoliewinning en vrijwel grotendeels uit het landschapsbeeld verdwenen zijn (afb. 13).

Hoewel de notie ‘betekenis voor de wetenschap’ verhoudingsgewijs minder van toepassing is verklaard door een engere interpretatie van het begrip ‘wetenschap’ – vrijwel uitsluitend op het gebied van de exacte wetenschappen en niet zoals in de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw ook het domein van de humaniora omvattend – is de verbinding met het begrip ‘zeldzaamheid’ naast de algemene ontwikkeling van wetenschap en bouwtechniek van belang voor de waardering. Toch staat een bijzonder instrument op de ‘Top 100 lijst’ dat rechtstreeks in verband staat met de wetenschap, in dit

geval de radio-astronomie: de Radiotelescoop te Dwingeloo, gebouwd op initiatief van de sterrenkundige professor J.H. Oort om waarnemingen te doen aan het Melkwegstelsel met behulp van nieuwe technieken (afb. 14).

Tot slot nog een opmerking over de 50-jarengrens. Die zorgt voor een onverbiddelijke cesuur bij de uiteindelijke selectie, die voorlopig tot en met 1958 reikt en tot gevolg heeft dat verschillende markante gebouwen uit de laatste fase van het wederopbouwtijdperk nog niet voor bescherming in aanmerking komen, zoals het concertgebouw De Doelen van de gebroeders Kraayvanger en R. Fledderus te Rotterdam uit 1955-66 of het voormalige Burgerweeshuis van Aldo van Eyck te Amsterdam uit 1955-1960. Nog lastiger is deze regel bij gebouwen die in verschillende fasen tot stand zijn gekomen en nu, in hun geheel, nog net ‘te jong’ zijn: bij voorbeeld het ministerie van Landbouw van G.W. Friedhoff te Den Haag (1952-1962). Of andersom: werken die al voor de oorlog waren voltooid, maar tijdens de oorlog verwoest en vervolgens weer opgebouwd zijn; zo is de naar John Frost vernoemde Rijnbrug te Arnhem geselecteerd, omdat deze in 1932-’35 gerealiseerde oeververbinding in 1944 ‘De Brug te Ver’ was, die zo een cruciale rol speelde in de Operatie Market Garden en daarvan nog de sporen in zich draagt (afb. 15). De brug is

nu goed zichtbaar vanuit het eveneens geselecteerde Gelders provinciehuis.

In de Toelichting die bij de aanbidding van de Top 100-lijst naar de Tweede Kamer is gezonden en in het fotoboekje *Monumenten van Herrezen Nederland* (2007), is al uitgelegd binnen welke kaders en met welke zoekseleutels de uiteindelijke selectie tot stand is gekomen. In het kort gezegd komt het neer op een thematische benadering van tien belangrijke ontwikkelingen die het wezen en de verschijningsvorm van de wederopbouw hebben bepaald en ook hierbij geldt dat diverse 'topmonumenten' vaak onder meer dan één thema zijn onder te brengen:

Onderdak: de bestrijding van de woningnood en de ontwikkeling van nieuwe woonvormen.

Verzorgingsstaat: de groei van overheidsbemoedienis en collectieve zorgvoorzieningen.

Economie: het herstel van de handel en de opkomst van de consumptiemaatschappij.

Productie: het herstel en de uitbreiding van de industriële productie en de landbouw.

Techniek: het herstel en de groei van technische en wetenschappelijke voorzieningen.

Verkeer: het herstel en de uitbouw van de infrastructuur en de facilitering van mobiliteit.

Verzuiling: (de terugkeer van) de maatschappelijke verdeling naar levensbeschouwing.

Vorming: de stimulering van onderwijs, onderzoek en ontplooiing.

Vrije tijd: de verruiming van vrije tijd en cultuurspreiding voor alle bevolkingslagen.

Herdenking: de opkomst van de publieke herinneringscultuur. Via noties als 'excellent' (voor de ontwerpqualiteiten) en 'culturele urgentie' (voor de actuele betekenis als monument) is een aangescherpte beoordeling toegepast in de onderlinge vergelijking van kandidaatmonumenten. Daarbij zijn ook de situationele waarden, de herkenbaarheid/gaafheid en zeldzaamheid in ogenschouw genomen. (...) Bij de selectie is ernaar gestreefd om recht te doen aan de diversiteit van architectuurstromingen en aan de bijzonderheden van de diverse regio's. Door de historische ontwikkelingen van destijds, de inzet van prominente architecten en de bijzondere bouwopgaven is het echter onvermijdelijk dat het merendeel van de monumenten in de randstad is te vinden. Met name in Rotterdam is een hoge concentratie topmonumenten aanwezig. In deze zwaar getroffen stad was al vroeg tot algehele onteigening besloten, werd effectief samengewerkt en waren internationaal bekende ontwerpers actief. Elders kwam het wederopbouwproces pas na 1958 goed van de grond, vooral in Zeeland en omstreken, waar in 1953 de grote watersnood nieuwe verwoestingen had aangericht".

Natuurlijk is hiermee nog lang niet alles gezegd over de achtergronden, sterke en zwakke punten van de selectie-opgave om tot een vak-inhoudelijk verantwoorde en bij de politieke eisen van een 'realistisch behoudsperspectief' passende

samenstelling van een 'Top 100' te komen. Voor mij is het duidelijk dat snel een vervolgoepertatie nodig is en dat dit één van de nieuwe opgaven vormt voor een kritische beschouwing van de architectuur-, cultuur- en bouwhistorie van de twintigste eeuw, het monumentenpotentieel, de actuele monumentenlijst en de aanstaande modernisering van de monumentenzorg.

Noten

- ¹ Hoewel de auteur nauw betrokken was bij de voorbereiding en selectie van de 'Top 100-lijst' van minister Plasterk, is onderstaand artikel geheel op persoonlijke titel geschreven als een retrospectieve reflectie op de Nederlandse monumentenbescherming.
- ² Zie hiervoor M.C. Kuipers, 'Een weerbarstig onderzoeksterrein ontgonnen', in: *Monumenten van een Nieuwe Tijd, Jaarboek Monumentenzorg 1994*, Zwolle/Zeist 1994, 8-20.
- ³ Vgl. B. Lavell (red.), *Kanjers en knoerten. Grote bouwplannen in een historische binnenstad als die van Amsterdam*, Amsterdam 1995.
- ⁴ Zie J. Tellinga, *De Grote Verbouwing, Transformatie van naoorlogse woonwijken*, Rotterdam 2004.
- ⁵ Zie o.a. J.H. van den Broek, m.m.v. R. Meischke en J. Boot, *Gids voor Nederlandse architectuur*, Rotterdam [1955].
- ⁶ Zo was er tot voor kort een structureel hoger subsidiepercentage beschikbaar voor kerkgebouwen en is er een aparte subsidieregeling voor de instandhouding van historische parken en buitenplaatsen. Veel eerder had een rapport van de Commissie Van de Bunt (1982) voorgesteld om een driedelige monumentenklassering in te voeren, maar uiteindelijk is de voorkeur gegeven aan het huidige decentrale stelsel. Zie verder H. Homma, *Bronnen en Literatuuronderzoek, Aanloop naar de Monumentenwet, Verwerking politieke ambities en uitgangspunten in de Monumentenwet van 1988*, Zeist 2008 en noot 2.
- ⁷ L. Slikkerveer en C. Steijn, 'Zeven miljoen woningen in Nederland', *CBS Info-Stat* webpagina d.d. 31-10-2007; zij melden dat in de periode 1921-2006 meer dan 1 miljoen woningen zijn gesloopt.
- ⁸ F. Perrier en C. van Dalen sr. en jr., *Kunstkabinet, Besluitende Honderd der Allerberoemste Antique Stantbeelden staende binnen Rome; Op eene uitvoerige wyze, naer de Origineele afgeteekend, Dienende tot een vervolgh op de Beschryving van het Oude en Nieuwe Rome van F. Deseine. En, om hunne uitmuntendeheit, in het koper gebraght door de twee Cornelissen van Daelen. Een werk zeer nuttigh voor alle Beeldhouwers, Schilders, Graveerders en Teekenaers. Hier by komt eene uitvoerige Beschryving van yder Stantbeeld, aentoonende de Plaetsen alwaer de zelve vertoonend werden, de naemen der Werkmeesters en de Historie der zelve, Alles uit de oudheit der Schryvers opgedolven*, Den Haag 1638 (heruitgegeven in 1737 te Den Haag door B. van Cloese); zie www.digbijzcoll.library.uu.nl.
- ⁹ F. van Oostrom e.a., *Entoen.nu. De Canon van Nederland*, Amsterdam 2007.
- ¹⁰ J. Kalf was eerst directeur van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg en na zijn pensioen van de Inspectie Kunstbescherming en tevens auteur van het rapport *Bescherming van Kunstwerken tegen oorlogsgevaaren*, 's-Gravenhage 1938; zie ook G. Berends, 'De

- bescherming van monumenten tegen oorlogsgevaar', in: Monumenten en oorlogstijd, *Jaarboek Monumentenzorg* 1995, Zwolle Zeist 1995, 49-65.
- ¹¹ Zie de door het ministerie van WVC uitgegeven *Cultuurbescherming in buitengewone omstandigheden*, Rijswijk 1991; M.S. Verweij, 'Het blauw-witte schildje is een internationaal kenteken!', in *Jaarboek Monumentenzorg* 1990, Zwolle/Zeist 1990, 36-47 en noot 10.
- ¹² Zie het betreffende rapport van de Subcommissie van Jongere Bouwkunst uit 1980 (ongepubliceerd in het archief van de RACM te Zeist), *Jongere Bouwkunst (1850-1940)*, Amsterdam binnen de *Singelgracht*, Rijswijk 1984, de Jaarverslagen van de Monumentenraad 1980 en volgende, M.C. Kuipers, 'Erkend als Monument, nieuwe thema's in de monumentenzorg' en noot 2.
- ¹³ Zie www.wmf.org voor de organisatie en de lijsten van dit private initiatief.
- ¹⁴ Vgl. o.a. Toulhier, B. e.a., *Mille Monuments Du XXe Siècle En France: Le Patrimoine Protégé Au Titre Des Monuments Historiques*, Parijs 1997, Raad van Europa, *Twentieth-century architectural heritage: strategies for conservation and promotion* (no. 29), Straatsburg 1998; E. Harwood, *England, a Guide to Post-War Listed Buildings*, Londen 2003(2de dr.), ICOMOS/Heritage@Risk, *20th century Heritage: recognition, protection and practical challenges*, München 2003/2004; idem, *The Soviet Heritage and Modernism*, Berlijn 2006
- ¹⁵ M.C. Kuipers (red.), *Toonbeelden van de wederopbouw, architectuur, stedenbouw en landinrichting van herrijzend Nederland*, Zwolle/Zeist/Rotterdam 2002.
- ¹⁶ T.J.M., Triesscheijn, *Oude pracht en nieuwe snit: de gebouwen waarin het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen is gevestigd*, Zoetermeer 1980; M.C. Kuipers, *Ministeries*, rapport in reeks *Categoriaal Onderzoek Wederopbouw 1940-1965*, Zeist 2006.
- ¹⁷ R. Stenvert, e.a., *Monumenten in Nederland*, Zeist/Zwolle 1995-2006 (12 dln). Het is overigens vooral aan de monumentenzorg te danken geweest dat überhaupt een overzicht van het gebouwde erfgoed in Nederland tot stand is gekomen; dit begon in 1903 met de instelling door de regering van de Rijkscommissie tot het opmaken van een inventaris en eene beschrijving van de *Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst*, bestaande uit tien (merendeels onbezoldigde) leden. Zie verder het betreffende themanummer van het *Bulletin KNOB* 2006 nr. 6 en noot 2.
- ¹⁸ M.A. Tomlan (red.), *Preservation of What, for Whom?: A Critical Look at Historical Significance*, Ithaca NY 1998.
- ¹⁹ De vier erfgoedsectoren verschillen onderling naar aard en wat betreft beheer en wet- en regelgeving. Voor collecties in musea geldt bijvoorbeeld geen enkel wettelijk beschermings-regime; de Wet tot behoud van cultuurbezit (1986) is er slechts op gericht om ongewenste export van collectiestukken naar het buitenland te voorkomen. Per sector verschillen eveneens de motieven waarom en de omstandigheden waaronder selectie en behoud plaatsvinden. Bij de rijksarchieven en de rijksmuseumcollecties is vrijwel alle erfgoed rijkseigendom; bij de archeologische monumenten, waarvan overigens een gering aantal wettelijk is beschermd en ook nog een groot deel onzichtbaar ondergronds bewaard wordt, zijn de eigendomssituatie en de zeggenschap over verschillende partijen verdeeld; het merendeel van de rijksmonumenten is in particulier eigendom en wordt ook grotendeels met particulier kapitaal in stand gehouden, waarbij het rijk slechts een geringe financiële tegemoetkoming biedt en verder inhoudelijk deskundig advies. Bovendien is het nodig om onderscheid te blijven maken tussen het – overigens niet nader gedefinieerde – concept 'Collectie Nederland' en het huidige Instituut Collectie Nederland, waarin o.a. de Rijksdienst voor de Verspreide Kunstvoorwerpen en het Centraal Laboratorium voor Onderzoek naar Voorwerpen van Kunst en Wetenschap zijn opgegaan. Zie verder *Erfgoed in overvloed, discussienota ministerie OCen W*, Zoetermeer 2000.
- ²⁰ F. Grijzenhout (red.), *Erfgoed: de geschiedenis van een begrip*, Amsterdam 2007; M.C. Kuipers, *Conserveren in de wegwerpmatenschap, pleidooi voor een polychrone cultuur*, Maastricht (2001, oratie).